

Univerzita Karlova v Praze

1. lékařská fakulta

Autoreferát disertační práce

**Francouzská nemoc v konsiliární literatuře 16.
století**

Mgr. Bohdana Divišová

2016

**Disertační práce byla vypracována v Ústavu dějin lékařství
a cizích jazyků 1 LF UK v letech 2010–2016.**

Autorka: Mgr. Bohdana Divišová
Obor: Dějiny lékařství
Předseda oborové rady: Prof. PhDr. Milada Říhová, CSc.
Školící pracoviště: Ústav dějin lékařství a cizích jazyků
1. LF UK
U nemocnice 4, 121 08 Praha 2
Školitel: Doc. Mgr. Karel Černý, PhD.
Oponenti disertační práce: Doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc.
Ústav dějin Univerzity Karlovy
a archivu Univerzity
Rektorát UK, Ovocný trh 5,
116 36 Praha 1
Mgr. Zdeněk Žalud, PhD.
Katedra filozofie a etiky
v pomáhajících profesích
J. Boreckého 27,
370 11 České Budějovice

Disertační práce bude nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněna k nahlížení veřejnosti v tištěné podobě na Oddělení pro vědeckou činnost a zahraniční styky Děkanátu 1. lékařské fakulty

Abstrakt:

Konsilia tvořila důležitou součást středověké i raně novověké odborné lékařské literatury. Literární konsilium obsahovalo písemné vyličení jednoho konkrétního případu pacienta, jeho stavu a nemoci a radu na léčebný postup, kde lékař v souladu s dobovým diskurzem rozebral příznaky, určil diagnózu i prognózu a doporučil přesnou farmakologickou léčbu i případné technické zákroky (venesekci apod.) Konsiliární literatura byla v 16. století běžnou součástí praxe mnohých významných lékařů a dnes je neprávem opomíjeným pramenem k dějinám medicíny, farmakologie, dietologie, dějin všedního dne apod. První část dizertace je věnována definici žánru, počátečním etapám jeho vývoje i zachycení specifík v období středověku. Hlavním tématem práce se staly výsledky rozboru raně novověkých konsiliárních sbírek patnácti významných lékařů z Itálie (B. Vettori, G. B. Da Monte, V. Trincavelli, A. M. Venusti, G. Capodivaccio, C. Guarinoni), Francie (J. Fernel, G. De Baillou) a německy mluvících oblastí střední Evropy (J. Crato, R. Solenander, D. Cornarius, J. Wittich, T. Mermann, J. Mattheus). Na podkladu prozkoumání téměř sedmi tisíc konsilií z dvaceti dvou sbírek či sborníků z per vybraných autorů byly vytyčeny společné znaky konsilií daného období, odlišeny příbuzné žánry a nastíněny možnosti dalšího vývoje bádání. Pro názornější předvedení variabilnosti konsilií a zároveň jako ukázky získání informací, jichž by bylo možné využít k obohacení našich vědomostí o dějinách medicíny i blízkých oborů, byla ve druhé části dizertace věnována detailnější pozornost konsiliím, týkajícím se léčby francouzské nemoci (syfilis).

Klíčová slova:

raný novověk – dějiny lékařství – konsilia – francouzská nemoc

Summary:

Consilia played an important role in medieval but also early modern professional health literature. Literary “consilium” contained a written statement of one particular case, the patient's condition and disease as well as advice on a medical procedure where a doctor in accordance with the contemporary discourse analyzed symptoms, determined the diagnosis, prognosis and recommended its pharmacological treatment including possible technical interventions (venesection etc.). In the 16th century, the Consilia Literature was a common part of many eminent physicians' practice whereas nowadays it is unjustly neglected source of history of medicine, pharmacology, dietetics and so on. The first part of the dissertation is devoted to the definition of genre, the initial stages of its development and description of the specifics of the Middle Ages. However the results of fifteen eminent physicians of Italy (B. Vettori, G. B. Da Monte, V. Trincavelli, A. M. Venusti, G. Capodivaccio, C. Guarinoni), France (J. Fernel, G. de Baillou) and of the German-speaking areas of Central Europe (J. Crato, R. Solenander, L. Scholz, D. Cornarius, J. Wittich, T. Mermann, J. Matthaeus), became the main theme of work of early modern consultative collections. On examination of nearly seven thousand consilia from twenty two different collections or anthologies of selected authors, there were set out some common periodic features of consilia that distinguished related genres and outlined options for the further development of research. For better illustrative demonstration of consilia variability as well as example of different ways of obtaining information that could enrich our knowledge of the history of medicine and the nearby fields, in the second part of the dissertation, detailed attention was paid to consilia analysis relating to the treatment of the French disease (syphilis).

Key words:

Early Modern Period – History of Medicine – Medical Consilia – French Pox

Obsah

1 Úvod	1
2 Hypotézy a cíle práce	3
3 Materiál a metodika	4
4 Výsledky	6
5 Diskuze	10
6 Závěr	11
7 Použitá literatura	12
8 Seznam publikací autora	13
8.1 Seznam publikací k tématu dizertační práce ..	13
8.2 Ostatní publikace	14

1 Úvod

Konsiliární literatura byla v 16. století běžnou součástí praxe mnohých více či méně významných lékařů a dnes je neprávem opomíjeným pramenem nejen k dějinám medicíny, ale i řady příbuzných oborů, například dějin farmacie, sociálních dějin, dějin všedního dne aj. Pod označením „*consilium*“ se již na konci 13. století ustálilo písemné vyličení jednoho konkrétního případu pacienta, jeho stavu a nemoci, s radou na léčebný postup a předpisy lékaře-konsiliáře, jež si vyžádala nějaká význačná osoba, nebo – a to častěji – jiný lékař, který takovou osobu právě ošetřoval. Konsilia byla autory i příjemci shromažďována do kolekcí, které se staly základem svébytného literárního druhu. Pro autory mohly být tyto sbírky konsilií významným důkazem učenosti, vážnosti i úspěchů, ale vydávání konsilií nemělo původ ryze v sebepropagaci a komerci; mělo reálně pomáhat při léčbě a demonstrovat záslušnost lékařského umění. V době vrcholícího humanismu raného novověku existoval tento žánr již přes dvě stě let, byl šířen knihtiskem, byl relativně dostupný a pěstovala jej řada lékařů. Přesto se rozbořením konsilií dosud zabývalo jen několik málo badatelů, kteří věnovali pozornost spíše etapě vzniku a konsolidování žánru.¹

Raně novověká konsilia nebudí v historických zájmech z několika důvodů: předně jsou zaměřena prakticky a nezachycují informace o lékařských objevech a o oboru, který v 16. století zaznamenal největší rozvoj a poutá k sobě neustále pozornost: anatomii. Dále neodpovídají soudobému trendu sledování léčebného procesu i nemoci z pohledu pacienta (tzv. *Patientengeschichte*) a v neposlední řadě se týkají dvou specifických, velmi úzkých vrstev obyvatel: univerzitně vzdělaných, slavných lékařů, kteří zastupovali zanedbatelnou část celé škály léčitelské péče, a jejich pacientů, kteří byli výhradně představiteli světské či církevní šlechty a bohatého patriciátu. Přesto by konsilia naší pozornosti neměla unikát, protože znalost praktické činnosti elitních lékařů, která nám prostřednictvím konsilií dokumentuje celou šíři jejich kontaktů a úroveň i možnosti

¹ Nejvýznamnější souhrnnou práci představuje studie autorky Jole AGRIMI – Chiara CRISCIANI, *Les consilia medicaux*, Louvain 1994.

dobové péče o bohaté skupiny populace, je součástí komplexního diskurzu každého specifického stupně vývoje medicíny.²

Konsilia podávají o pacientovi většinou pouze strohé informace, nicméně i sledování obvykle uvedeného sociálního statutu pacientů i (sporadicky) uváděná jména – obzvláště pokud se týkají osobností známých z „velkých“ politických dějin – může přinést zajímavé výsledky. Tyto skutečnosti se pokusím doložit na detailnějším prozkoumání konsilií, sepsaných pro pacienty trpící francouzskou nemocí. V práci se snažím vyhnout soudobému názvu nemoci – syfilis. Toto jméno jí sice bylo dáno již v první polovině 16. století, nicméně běžného rozšíření se dočkalo až v 19. století.³ Zároveň v soudobé medicíně představuje „syfilis“ zcela jasnou nosologickou jednotku se známým patogenem; jak ovšem prokázala řada studií, zabývajících se možnostmi retrospektivní diagnostiky, nemusí tyto skutečnosti korespondovat s dobovým lékařským diskurzem, založeným na hippokratovsko-galénské humorální teorii.⁴ Francouzská nemoc již byla v průběhu 16. století rozšířena ve všech sociálních vrstvách obyvatelstva, a to samozřejmě i v těch nejvyšších.⁵ Jako nemoc s chronickým průběhem a neuvěřitelným

² O vývoji, historiografii dějin medicíny a soudobých badatelských trendech blíže např. Wolfgang U. ECKART – Robert JÜTTE, *Medizingeschichte. Eine Einführung*, Köln-Weimar-Wien 2007; nebo Karel ČERNÝ, *Mor 1480-1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014.

³ Blíže o jménech i dějinách francouzské nemoci Jon ARRIZABALAGA–John HANDERSON–Roger FRENCH, *The Great Pox. The French Disease in Renaissance Europe*, New Haven-London 1997; Claude QUETEL, *The History of Syphilis*, Baltimore 1990.

⁴ K retrospektivní diagnostice viz Jon ARRIZABALAGA. *Problematizing Retrospective Diagnosis in the History of Disease*, *Asclepio*, 54, 2002, č. 1, s. 51- 70; Karel ČERNÝ. *Problém retrospektivní diagnostiky v dějinách lékařství*. *Dějiny věd a techniky*, 3, 2008, s. 145 – 154; Axel KARENBERG. *Retrospective Diagnosis: Use and Abuse in Medical Historiography*. *Prague Medical Report*, 2, 2009, s. 140-145.

⁵ Osobní lékař papeže Alexandra VI., Gaspar Torella (1452-1520) nazval novou nemoc díky jejímu rozšíření v nejvyšších vrstvách společnosti „*morbis curialis*“, obdobně tak učinili i další lékaři. Blíže viz Werner Friedrich KÜMMEL, *De morbis Aulicis: on diseases found at court*, in: Vivian NUTTON (ed.), *Medicine at the courts of Europe, 1500-1837*, London 1990, s. 18-19.

množstvím rozličných symptomů a potíží, byla přímo předurčena, aby se stala ideálním tématem velkého počtu konsilií. Jejich rozboru bude využito pouze pro názornější předvedení variabilnosti konsilií a zároveň jako ukázky získání informací, jichž by bylo možné využít k obohacení našich vědomostí o dějinách medicíny i blízkých oborů.

2 Hypotézy a cíle práce

Hlavní cíle mé práce jsou:

- pomocí informací získaných na základě prozkoumání dvaceti dvou raně novověkých konsiliárních sbírek z per patnácti významných lékařů načrtnout typologii elitních lékařů, jejich vzájemné komunikace, spolupráce a naopak i případných konfliktů a diskrepancí při postupu v léčbě, popřípadě přiblížit svět i utrpení jejich pacientů;
- přinést nové poznatky o způsobu sestavování konsiliárních sbírek a sborníků v raném novověku, samotném procesu vydávání, zásadách editorů, popřípadě zajímavosti o paratextovém materiálu (dedikační dopisy);
- získat dostatek dokladů pro vymezení hlavních rysů tohoto žánru, jeho odlišení od jiných odborných druhů lékařské literatury 16. století a zjištění případných odlišností od pojetí autorů středověkých konsilií;
- na detailnějším rozboru konsilií, zabývajících se léčbou francouzské nemoci, zjistit jak elitní lékaři reagovali na tuto nemoc v praxi v době její relativní novosti a v době kdy se již v raně novověké společnosti ustálila;
- pomocí detailnějšího rozboru vybraných konsilií odpovědět na otázky jak vybraní lékaři chápali přenosnost francouzské nemoci, zda ji již v této době nahlíželi jako stigmatizující, zda byla považována za léčitelnou a v jaké míře se v receptové části konsilií objevují dva nejběžnější léky na příjici (rtuť, guajakové dřevo);
- prokázat, že se v konsiliích mohou odrážet nové trendy a směry, vliv různých škol i nové objevy a ideje, tedy vše, co formovalo a ovlivňovalo lékařský diskurs;
- upozornit na neopodstatněnost ignorování konsiliární literatury (nejen) této doby a ukázat, nakolik nás tento nezájem

ochuzuje o obohacující informace z oblasti dějin medicíny, dějin farmacie, sociologie a dalších příbuzných oborů.

3 Materiál a metodika

Předkládaná dizertace je založena především na rozboru téměř sedmi tisíc konsilií, sepsaných (až na několik výjimek) v průběhu 16. století; většina jich byla vydána tiskem ve sbírce či sborníku v témže století, ale několik citovaných titulů se objevilo až po větším časovém odstupe. Můj výběr se omezil na patnáct jmen představitelů medicíny a konsiliární literatury v Itálii, Francii a v německých zemích; osobnosti byly vybrány tak, aby byly zastoupeny všechny dekády 16. století, nepatrné přesahy do předchozího i následujícího století jsou pochopitelné. V níže uvedeném výčtu se objevují profesori slavných lékařských fakult, osobní lékaři příslušníků vládnoucích rodů a kvůli srovnání jsou zařazeni i dva zástupci méně vlivných městských lékařů.

Benedetto Vettori (1481-1561)

Giovanni Battista Da Monte (1489-1551)

Vittore Trincavelli (1496-1568)

Jean Francois Fernel (1497-1558)

Antonius Maria Venusti (přelom 15.a 16.st.-70.léta 16.st.)

Johannes Crato von Krafftheim (1519-1585)

Gerolamo Capodivaccio (poč.16.st.-1589)

Reiner Solenander (1524-1601)

Cristoforo Guarinoni (1534-1604)

Diomedes Cornarius (1535-cca 1599)

Johannes Wittich (1537-1596)

Guillaume de Baillou (1538-1616)

Lorenz Scholz (1552-1599)

Thomas Mermann (1559-1622)

Johannes Mattheus (2/2 16.st.-1/2 17. st)

Při výběru autorů jsem se zaměřila na osobnosti, které měly spojitost s našimi zeměmi a naší historií; nicméně ohledně situace, která zde v 16. století v medicíně panovala,⁶ i pro zajištění objektivnějších

⁶ Blíže o tomto tématu viz Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004, s. 51-54.

výsledků studie, bylo nutné jejich nevelký počet doplnit. Vzhledem k tomu, že italské lékařské fakulty a jejich zástupci představovali vrchol evropské univerzitní medicíny 16. století, a že právě zde v období středověku konsiliární literatura vznikla a šířila se do zaalpské Evropy, zdá se přínosné uvést alespoň několik jmen profesorů, kteří svým pedagogickým působením ovlivnili celé generace studentů z celé Evropy. Nutnost zařadit do sondy představitele německé medicíny není třeba vzhledem k postavení našich zemí podrobněji zdůvodňovat. Zástupci francouzské konsiliární literatury pak byli zahrnuti vzhledem ke skutečnosti, že pouze ve Francii se vyskytovaly univerzity, jež mohly svou slávou i návštěvností konkurovat italským institucím.

Druhá část dizertace, která je věnována francouzské nemoci, se opírá o detailní rozbor 76 konsilií, jejichž příjemci onou nemocí trpěli. Tento počet odpovídá počtu konsilií, u nichž se v indexu sbírky či sborníku (či přímo v záhlaví pokud soubor index postrádá) objevuje jmenovaná choroba jako hlavní téma. Konsilia, kde lékař na příjici pohlížel pouze jako na podružný problém při léčbě jiné nemoci, nebyla do studie zahrnuta. Pověstnou výjimku tvoří několik specifických konsilií, jež byla zařazena kvůli mimořádně zajímavému obsahu; obvykle jde o konsilia, v nichž se objevilo jméno identifikovatelného pacienta.

Sekundární literatura, o níž jsem se při práci opírala, se obecně týká několika tematických skupin; první dějin medicíny se zaměřením na období raného novověku a dobových literárních žánrů (s výjimkou významné práce o středověkých konsiliích), druhá se týká dějin francouzské nemoci. K důležitým publikacím první tematické skupiny patří jednoznačně *Dějiny lékařství v českých zemích* L. Hlaváčkové a P. Svobodného a monografie K. Černého „*Mor 1480-1730*“, ⁷ dále řada prací významného historika medicíny I. Macleana, z nichž je nutné upozornit především na „*Logic, Signs and Nature in the Renaissance*“, ⁸ a práce americké historičky N. Siraisi, která se

⁷ Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004; Karel ČERNÝ, *Mor 1480-1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014

⁸ Ian MACLEAN, *Logic, Signs and Nature in the Renaissance. The Case of Learned Medicine*. Cambridge 2002; Ian MACLEAN, *Learning and the Market Place. Essays in the History of the early Modern Book*, Boston

věnovala historii výuky medicíny na italských lékařských fakultách období středověku i raného novověku.⁹ Neméně určující je studie italských autorek J. Agrimi a Ch. Crisciani „*Les consilia medicaux*“, postihující dobu vzniku a formování konsiliární literatury v době středověku.¹⁰

Mezi podnětné práce, týkající se šířeji pojatých dějin francouzské nemoci, je nezbytné zařadit monografii francouzského historika J. Quetela „*The history of syphilis*“ a „*The Great Pox*“ od předních historiků medicíny J. Arrizabalagy, J. Hendersona a R. Frenche.¹¹ Z prací, zabývajících se reakcí na příjici v jednom konkrétním místě, vynikají studie L. J. McGough o rozšíření nemoci v Benátkách 16. století a studie C. Stein „*Negotiating the French Pox*“, popisující reakce na francouzskou nemoc v raně novověkém Augsburgu.¹²

4 Výsledky

Konsiliární literatura se již v období středověku vyčlenila jako samostatný druh vůči spisům o praktické medicíně a chirurgii,

2009; Ian MACLEAN, *Scholarship, Commerce, Religion: the Learned Book in the Age of Confessions, 1560-1630*, Cambridge-Harvard 2012; Ian MACLEAN, *The Medical Republic of Letters before the Thirty Years War*, *Intellectual History Review*, 18/1, 2008, s. 15-30.

⁹ Nancy G. SIRAISSI, *Avicenna in Renaissance Italy. The Canon and Medical Teaching in Italian Universities after 1500*, Princeton-New Jersey 1987; *Medieval and Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*. Chicago-London 1990; Nancy SIRAISSI, *Medicine and the Italian Universities, 1250-1600*. Leiden-Boston-Köln 2001.

¹⁰ Jole AGRIMI – Chiara CRISCIANI, *Les consilia medicaux*. Louvain 1990.

¹¹ Jean QUETEL, *The History of Syphilis*, Baltimore 1990; Jon ARRIZABALAGA – John HENDERSON – Roger FRENCH, *The Great Pox. The French Disease in Renaissance Europe*, New Haven-London 1997.

¹² Claudia STEIN, *Negotiating the French Pox in Early Modern Germany*, Aldershot-Burlington 2009; Laura J. MCGOUGH, *Gender, Sexuality, and Syphilis in Early Modern Venice: the Disease that Came to Stay*, Basingstoke-New York 2010.

traktátům i dalším žánrům, kterými byla například *exempla* (příklady), *mirabilia* (podivuhodnosti a zázračná uzdravení), *practica* (příručky nemocí s topologickým a topografickým schématem řazení *a capite ad calcem*), *experta* (předpisy léčiv), pseudokonsilia (nepravá konsilia bez konkrétního příjemce, kam patří rovněž morová konsilia), expertízy (znalecké, „soudní“ posudky) a *regimina sanitatis* (životospráva). Průzkum dobových bibliografií ukázal, že ve druhé polovině 16. století došlo k dalšímu epistemologickému oddělení příbuzných žánrů a konsilia začala být současníky odlišována od velmi blízkých druhů odborné humanistické literatury, jako *consultationes* (porady), *observationes* (pozorování), *historiae* (příběhy), *casus* (případy) nebo *epistolae medicae*; na základě rozboru vybraných sbírek lze konstatovat velká propustnost hranic mezi všemi jmenovanými žánry a konsilii po celé sledované období. Raně novověká konsilia mohla mít formu skutečného dopisu, jak o tom svědčí dochované formule a datace, nebo byla záznamem porady několika lékařů.

Největší skupinu mezi vybranými patnácti konsiliáři tvořili lékaři, kteří pečovali o zdraví významného panovníka či šlechtice v roli osobního lékaře (Ch. Guarinoni, J. Crato, R. Solenander, J. Wittich, T. Mermann, D. Cornarius, J. Mattheus, J. Fernel, G. de Baillou); sedm lékařů alespoň část svého života přednášelo medicínu na některé významné lékařské fakultě (B. Vettori, G. B. Da Monte-Montanus, V. Trincavelli, J. Fernel, D. Cornarius, G. Capodivaccio-Capivaccius, G. de Baillou-Ballonius); někteří z nich tuto pozici opustili kvůli lépe honorovanému místu osobního lékaře, někteří zastávali obě funkce najednou. K nejnižší postavené skupině městských lékařů patřili z vybraného vzorku pouze dva (A. M. Venusti, L. Scholz), nicméně po detailnějším prozkoumání lze konstatovat, že úlohu městských lékařů a soukromých praktiků zastávali na počátku své kariéry všichni vybraní lékaři.

Všechny sbírky i sborníky konsilií, které jsem zahrnula do své sondy, byly bez ohledu na životní data autorů publikovány (až na dvě výjimky) ve druhé polovině 16. století a na počátku 17. století. Mezi zkoumanými pracemi jednoznačně převažují sborníky, tedy seskupení konsilií od vícero autorů; i svazky označované editory za sbírky a vydané pod jménem jednoho lékaře jsou ve skutečnosti sborníky.

Sbírka či sborník konsilií byly sestavovány z různého počtu víceméně samostatných literárních dílek. V nejméně obsáhlém souboru lze najít pouze devět konsilií, v největší sbírce šest set dvacet dvě konsilia; u ostatních autorů se počet konsilií pohybuje běžně kolem několika set konsilií. V některých sbornících je běžné, že pod oficiálním názvem jednoho konsilia se skrývá více samostatných konsiliárních vyjádření od několika lékařů. Právě v těchto konsiliích lze nejčastěji objevit příklady vzájemné spolupráce lékařů na jednom pracovišti (fakultě) i jejich případné spory. Časté konflikty, zaznamenané či naznačené v konsiliích, se netýkaly kolegů, ale svědčí o neutuchajícím boji graduovaných lékařů proti neortodoxním skupinám léčitelů, označovaných nejčastěji za fušery, empiriky či paracelsisty.

Většina konsiliárních sborníků i sbírek byla vydána tiskem až po smrti svého autora, což neodpovídá (přinejmenším pro 16. století) domněnkám o lékařově reklamě jako jednomu z hlavních důvodů uveřejňování konsilií. Nejdůležitějším motivem pro vydání sbírky, který se objevuje v úvodech vybraných děl, bylo poskytnutí rady, která měla pomoci tápajícímu ošetřujícímu lékaři a jeho pacientovi, začínajícím lékařům nebo medikům při studiu, a v neposlední řadě celé široké společnosti. Vydání pojednávaných konsiliárních sbírek byla nejčastěji editována bývalými studenty, kteří z úcty vydali dílo svých profesorů, méně často příbuznými (syn, synovec) či přáteli dotyčných lékařů. Z pochopitelných důvodů byla naprostá většina zkoumaných děl dedikována patronům, zaměstnavatelům či pánům buď samotných lékařů, nebo jejich editorů a tiskařů.

Výrazným rysem konsiliární literatury 16. a ještě více počátku 17. století se ukazuje být vyšší míra sestavování sborníků. Autory konsiliární sbírky ve vybrané sondě byli v podstatě pouze čtyři osobnosti, u ostatních osmnácti svazků šlo o sborníky, v nichž se objevují desítky konsilií a jmen dalších lékařů. Ve sbornících německy mluvících autorů je patrné velmi výrazné vlastenecké zabarvení a častější zařazování konsilií od nevýznamných městských lékařů.

Pacienti, jejichž choroby byly v konsiliích pojednávány, pocházeli z vyšších vrstev obyvatelstva; městští lékaři měli pochopitelně klientelu i ze středních vrstev. Výrazně se odlišují pouze konsilia, která si původně pro soukromé účely zachytili studenti při

výukových lekcích ve špitálech, kam byli umisťováni ti nejhudší. Při zkoumání konsiliárních sbírek nebyla – až na výjimku francouzské nemoci – věnována bližší pozornost zachyceným typům nemocí; důvodem je jednak nedostatek prostoru pro zpracování, jednak nemožnost vytvoření jakýchkoli závěrů či statistik z víceméně náhodně editovaných konsilií.

Termín *syphilis* poprvé použil slavný italský lékař Girolamo Fracastoro (1478-1553) ve své básni „*Syphilis sive de morbo gallico libri tres*“ roku 1530.¹³ Nemoc, jejíž původ nebyl jasný, způsobovala problémy ohledně zařazení do platného hippokratovsko-galénského nosologického systému; lavinovité šíření nemoci do jednotlivých zemí i kontinentů navíc zapříčinilo i velkou variabilitnost ohledně jmen.¹⁴ V této práci je upřednostňováno označení dotyčné nemoci jako francouzská, francká či gallská nemoc, popřípadě lues nebo přijíce, neboť ani lékaři, jejichž konsilia jsou diskutována, názvu „*syphilis*“ nepoužívali. Koncept dnešní venerické syfilidy, na němž je založeno naše vnímání nemoci, se totiž začal formovat až od konce 18. století, kdy se také začalo více užívat tohoto dnes nejběžnějšího názvu.¹⁵ Historici začali přihlížet ke skutečnosti, že raně novověké chápání utrpení a jeho vnímání je se soudobým konceptem venerické syfilidy neslučitelné, přibližně až od 80. let minulého století; dnes je

¹³ Báseň byla sepsána již roku 1521 a o tři roky později použil toto jméno slavný Erasmus Rotterdamský jako synonymum pro francouzskou nemoc ve svém spise. Blíže QUETEL, s. 67.

¹⁴ Např. francouzská, neapolská, polská, portugalská, ruská a mnoho dalších. Blíže k názvům Roy PORTER, *Největší dobrodini lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost*, Praha 2001, s. 193; QUETEL, s.13; Iwan BLOCH, *Der Ursprung der Syphilis*, Jena 1901, s. 58-97; Kevin BROWN, *The Pox. The Life and Near Death of a Very Social Disease*, Thrupp-Stroud 2006, s. 9-10.

¹⁵ V 16. století se tento název příliš neprosadil. Nejběžnějším označením ve vybraných konsiliích byla vedle *morbus gallicus* i *lues venerea* nebo *lues gallica*, *morbus neapolitanus*, nebo *morbus hispanicus*. Poslední termín z pochopitelných důvodů volil francouzský lékař G. Ballonius. *Morbus venereus* použil údajně jako první Jacques de Béthencourt z Rouenu roku 1527. Blíže QUETEL, s. 53-54.

již povědomí o této nemoci jako fenoménu podléhajícímu historické proměnlivosti rozšířenější.¹⁶

Počet konsilií k léčbě francouzské nemoci se u jednotlivých autorů výrazně liší, obvykle se objevuje ve sbírce jen jedno či dvě. Z prozkoumaných konsilií určených k léčení příjice, nevyplývá žádný důkaz, že konsilia pro luetiky byla vyřazována ze zkoumaných edic záměrně. U některých konsilií je zřejmé, že jméno pacienta bylo zamlčeno, ale nezdá se, že by k tomu docházelo častěji než u konsilií týkajících se jiných chorob, takže francouzská nemoc ještě nebyla nahlížena striktně jako mravně závadná. Zřejmě i říky tomu se ve dvou sbírkách dochovala konsilia pro významné osoby, které podle dobové diagnózy na příjici zemřely: tridentský biskup Bernard von Cles (1485-1539), nejvyšší kancléř a prezident tajné rady Ferdinanda I. Habsburského, a italský kondotier Galeotto II. Pico della Mirandola (1508-1550). Za otevřeností konsilií může stát i skutečnost, že latinsky psané lékařské texty byly považovány za odbornou literaturu, která širší veřejnost nezajímala, a mohla se zde projevit časová prodleva vydání sbírky. Francouzská nemoc byla kromě toho po celou dobu 16. století považována za léčitelnou a jakkoli lékařská obec považovala pohlavní přenos za nejběžnější, nebyly vyloučeny i jiné způsoby šíření (šatstvo, magie).

Otázka receptur a konkrétní léčby se omezila pouze na sledování přístupu lékaře ke rtuti a guajaku. Podle očekávání zcela jednoznačně vyhrávalo u zkoumaného vzorku konsilií guajakové dřevo, což potvrzuje skutečnost již dávno známou i z jiných soudobých lékařských spisů. U sledovaných lékařů se projevila různá míra důvěry: zástupci první poloviny 16. století radili k použití guajaka až po neúspěchu jiné léčby, ve druhé polovině bylo guajakum nahlíženo jako naprostá nutnost. Obdobné rozdíly jsou patrné i v přístupu ke rtuti; potvrzuje se, že guajakum začalo ke konci 16. století ztrácet své výsadní postavení a léčba rtutí v 17. století zcela převládla.¹⁷

¹⁶ K ontologii raně novověkých nemocí obecně viz Wolfgang U. ECKART – Robert JÜTTE, *Medizingeschichte. Eine Einführung*, Köln-Weimar-Wien 2007. Historiografie děl o příjici podrobně ARRIZABALAGA, *The Great Pox*, s. 3-16. Detailně o otázce ontologie nemocí viz STEIN, s. 3-14; McGOUGH, s. 9-16.

¹⁷ Roy PORTER, *Největší dobrodini lidstva*, s. 222.; QUETEL, s. 83-86.

5 Diskuze

Stručný rozbor konsiliárních prací nemůže zachytit veškerou šíři problémů a otázek, které se při bližším studiu objevily. K těmto problémům patří například otázka finančních odměn za sepsání konsilia, okolnosti a důvody výběru konkrétního konsiliáře, jaký vliv zde mělo náboženské vyznání či lékařská orientace lékaře (galénisté x paracelsisté), okolnosti uchování konsiliárního záznamu, nebo otázka poštovního spojení. O zmíněných bodech nelze zatím říci nic bližšího; přestože se zmínky o konsiliích i konsiliární literatuře v současných pracích historiků, zabývajících se epistemologií dané doby, druhy lékařské literatury, nebo biografiemi lékařů, objevují dosti často;¹⁸ nefigurují konsilia v dotyčných studiích jako hlavní téma.

Obdobné skutečnosti platí i pro naše znalosti dějin francouzské nemoci. Je příznačné, že v naší historiografii se nejpodrobněji věnoval dějinám syfilidy profesor K. Hübschmann; jeho publikace „Historie nebezpečí sexu“ vyšla roku 1970 a je plně dítětem své doby a tehdejšího pojetí dějin medicíny z pohledu lékaře. Snaha postihnout počátky a šíření galské nemoci v našich zemích je záslužná, nicméně nevycházel z ničeho jiného, než ze stručných a nahodilých zmínek v různých kronikách, které ovšem podléhaly obecnému „topu“ popisu rozličných nemocí. Tématiku rozšířil poněkud populárně vědecký článek E. Vlčka, který již známá fakta obohatil o poznatky z paleopatologických výzkumů pohřebišť, a moderní dějiny syfilidologie obohatila práce Z. Kružicové.¹⁹ Ke komplexnějšímu zpracování dějin příjice nejen u nás, ale i ve světovém či evropském měřítku povede ještě dlouhá a nesnadná cesta.

6 Závěr

¹⁸ Toto konstatování dokládají i poslední práce Nancy Siraisi, nebo konsilia zachycená v monografii o významném novověkém lékaři Thomasu Erastovi. Blíže Charles D. GUNOE Jr., *Thomas Erastus and the Palatinate*, Leiden-Boston 2011, *passim*.

¹⁹ Emanuel VLČEK, Syfilis v Čechách, *Vesmír*, 75, 1996, č. 2, s. 78-87.

Konsilia byla důležitým druhem vzájemné komunikace, jímž byli mezi sebou propojeni jednotliví více či méně významní představitelé „*rei publicae medicae*“, a často suplovala roli žánru „*epistolae medicinales*“. Dostí často rovněž zprostředkovávala spojení mezi lékařskými fakultami a jejich zástupci s již praktikujícími absolventy, kteří v roli městských či osobních lékařů mohli žádat radu ze strany svých profesorů či bývalých kolegů.

Základem práce se staly spisy patnácti lékařů, pod jejichž jmény byly vydány sbírky či sborníky konsilií. Hlavním kritériem pro výběr osobností se stala skutečnost, že za svého života dosáhli takového stupně úspěšnosti, aby byli svými současníky žádáni o radu. Autoři konsilií byli vybráni tak, aby dobou své profesní činnosti pokrývali všechny dekády 16. století. Při výběru byly upřednostněny osobnosti, které měly nějakou spojitost s dějinami našich zemí. Výběr reflektuje skutečnost o vyšším počtu lékařů z německého prostředí pouze zdánlivě, neboť mezi zkoumanými německými autory tři sestavili pouze sborníky.

Ve dvaceti dvou sbírkách a sbornících vybraných lékařů je shromážděno přibližně 6 500 konsilií. Ve výběru konsilií pro tisk hrála hlavní roli náhoda či editorské záměry, což ukazuje bezúčelnost vytváření jakýchkoliv statistik ohledně nemocí či pacientů na základě těchto konsilií. Tiskem vydaná konsilia navíc představují pouze zlomek celkové produkce; mnoho konsilií se pravděpodobně nedochovalo a řada konsilií se jistě dosud skrývá nepoznána v rukopisných odděleních různých evropských archivů. Postrádáme nejen souhrnnější práci, ale i jakékoliv dílčí studie, jejichž námětem by bylo výhradně studium konsilií konkrétního regionu, vydavatele či jednotlivého autora, takže velké množství nastíněných problémů zůstane úkolem pro následující generace badatelů. Obdobná práce čeká i na historiky, kteří se budou blíže věnovat výzkumu dějin francouzské nemoci.

7 Použitá literatura

Jole AGRIMI – Chiara CRISCIANI, *Les consilia medicaux*, Louvain 1994.

- Jon ARRIZABALAGA, *Problematizing Retrospective Diagnosis in the History of Disease*, *Asclepio*, 54, 2002, č. 1, s. 51- 70.
- Jon ARRIZABALAGA–John HANDERSON–Roger FRENCH, *The Great Pox. The French Disease in Renaissance Europe*, New Haven-London 1997.
- Iwan BLOCH, *Der Ursprung der Syphilis*, Jena 1901.
- Kevin BROWN, *The Pox. The Life and Near Death of a Very Social Disease*, Thrupp-Stroud 2006.
- Karel ČERNÝ, *Mor 1480-1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014.
- Karel ČERNÝ, *Problém retrospektivní diagnostiky v dějinách lékařství*. *Dějiny věd a techniky*, 3, 2008, s. 145-154.
- Wolfgang U. ECKART – Robert JÜTTE, *Medizingeschichte. Eine Einführung*, Köln-Weimar-Wien 2007.
- Charles D. GUNOE Jr., *Thomas Erastus and the Palatinate*, Leiden-Boston 2011.
- Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.
- Axel KARENBERG, *Retrospective Diagnosis: Use and Abuse in Medical Historiography*. *Prague Medical Report*, 2, 2009, s. 140-145.
- Zuzana KRUŽICOVÁ, *Dějiny dermatovenerologie na pražských lékařských fakultách v letech 1790-1945*. Dizertační práce 1. LF UK 2013.
- Werner Friedrich KÜMMEL, *De morbis Aulicis: on diseases found at court*, in: Vivian NUTTON (ed.), *Medicine at the courts of Europe, 1500-1837*, London 1990, s. 15-48.
- Ian MACLEAN, *Learning and the Market Place. Essays in the History of the Early Modern Book*, Boston 2009.
- Ian MACLEAN, *Logic, Signs and Nature in the Renaissance. The Case of Learned Medicine*. Cambridge 2002.
- Ian MACLEAN, *The Medical Republic of Letters before the Thirty Years War*, *Intellectual History Review*, 18/1, 2008, s. 15-30.
- Ian MACLEAN, *Scholarship, Commerce, Religion: the Learned Book in the Age of Confessions, 1560-1630*, Cambridge-Harvard 2012.

Laura J. McGOUGH, *Gender, Sexuality, and Syphilis in Early Modern Venice: the Disease that Came to Stay*, Basingstoke-New York 2010.

Roy PORTER, *Největší dobrodini lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost*, Praha 2001.

Claude QUETEL, *The History of Syphilis*, Baltimore 1990.

Nancy G. SIRAIŠI, *Avicenna in Renaissance Italy. The Canon and Medical Teaching in Italian Universities after 1500*, Princeton-New Jersey 1987.

Nancy SIRAIŠI, *Medieval and Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*. Chicago-London 1990.

Nancy SIRAIŠI, *Medicine and the Italian Universities, 1250-1600*. Leiden-Boston-Köln 2001.

Claudia STEIN, *Negotiating the French Pox in Early Modern Germany*, Aldershot-Burlington 2009.

Emanuel VLČEK, Syfilis v Čechách, *Vesmír*, 75, 1996, č. 2, s. 78-87.

8 Seznam publikací autora

8.1. Seznam publikací k tématu dizertační práce

Bohdana BURŠÍKOVÁ, *Konsiliární literatura a Jan Marek Marci z Kronlandu*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 39, č. 1-2, Praha, 1999, s. 51-64.

Bohdana DIVIŠOVÁ, *Sbírka konsilií císařského lékaře Christophora Guarinoniho*, *Dějiny věd a techniky*, 34, č. 1, 2001, s. 23-38.

Bohdana DIVIŠOVÁ, *Dobré rady pro zdraví. Lékařská konsilia rudolfínské doby*, *Dějiny a současnost* 1, 2004, s. 15-18.

Bohdana DIVIŠOVÁ, *Problematika syfilis očima lékaře Christophora Guarinoniho (1534-1604)*, *Dějiny věd a techniky*, 46, 2013, č. 2, s. 94-112.

8.2. Ostatní publikace

Bohdana DIVIŠOVÁ, „*Actio medica*“ aneb profesní spor Tadeáše Hájka z Hájku, Pavel DRÁBEK (ed.) Tadeáš Hájek z Hájku. Práce z dějin techniky a přírodních věd, 1, Praha, 2000, s. 117-124.

Bohdana DIVIŠOVÁ, *Physicians at the Prague Court of Rudolf II.*, in: J.R. CHRISTIANSON – A. HADRAVOVÁ – P. HADRAVA – M. ŠOLC (eds.), Tycho Brahe and Prague: Crossroads of European Science, Acta Historica Astronomia, 16, Frankfurt a/M 2002, s. 264-269.

Bohdana DIVIŠOVÁ, *Nástin vztahu lékařství a filozofie; filozofie význačných lékařů v našich zemích v 16. - 17. století*, in: K. ČERNÝ – P. SVOBODNÝ (eds) Historia-medicina-cultura. Sborník k dějinám medicíny, Praha 2006, s. 71-82.

Bohdana DIVIŠOVÁ, *Aerzte mit dem Nachnamen Guarinoni – Alle die kaiselichen Guarinoni*, Studia Rudolphina, 11, Praha, 2011, s. 89-101.

Bohdana DIVIŠOVÁ, Praha a Čechy ve vzpomínkách lékaře Hippolyta Guarinoniho, Pražský sborník historický, 41., Praha, 2013, s. 219-232.

Bohdana DIVIŠOVÁ, *Adam Zalužanský ze Zalužan: Řeč pro anatomii a obnovu veškerého lékařského studia ve slavném Království českém*, M. GRIM – O. NAŇKA – K. ČERNÝ(eds.), Anatomie od Vesalia po současnost 1514-2014. Publikace k 500. výročí narození Andrea Vesalia, Praha, 2014, s. 44-55.

Bohdana DIVIŠOVÁ, *Krátká zpráva Ottaviana Roveretiho (1556-1626), lékaře Rudolfa II.*, Dějiny věd a techniky, 48, 2015, 3, s. 151-173.

Odborné překlady:

Bohdana DIVIŠOVÁ, Jan Jessenius z Jasené. Průběh pitvy jím slavnostně provedené v Praze L.P. MDC, Praha 2004.